

Milyen eredetűek a magyar népzene honfoglalás kori rétegei?

A magyar népzene kutatás igazi „hungarikum”. Hatalmas formátumú tudósaink – sokan közülük nagy művészek is – tetek alapvető felfedezéseket a magyar népzene honfoglalás előtti kelti rétegeiről. Az íróasztal melletti munkát kiegészítette egy nagy kutatássorozat: Bartók Béla és Vikár László is finnugor népek között kezdte őstörténeti indíttatású terepmunkáit, melyeket azután török népek között folytattak, magam pedig immár huszonöt éve végzem a török népek népzenejének összehasonlító kutatását ázsiai helyszíneken.

Most azonban nem saját eredményeimről szeretnék beszélni, inkább néhány idézet segítségével érzékeltetem, hogy mit gondoltak nagyjaink a magyar népzene eredetéről.

A feladatot Szabolcsi Bence így vázolta: *„A kutató habozva lép erre az útra, régi népi hagyományok összehasonlításának útjára; remélheti-e, hogy elmosott nyomokon – átlag másfélezer éve felbomlott népközösségek nyomában –, feltevések kusza szövevényén keresztül, valaha megpillantja a valóságot? Remélheti-e történeti pozitívumot írásnélküli hagyományok bizonytalan világában?”*. Válasza: *„Alig. És mégis rá kell szánnia magát erre az útra...”*.

Kodály ezt kiegészíti azzal, hogy *„sem a magyarságnak, sem semmiféle népnek, amellyel a magyarság az V-XV. században érintkezett, nem maradt fenn egyetlen hangnyi egykorú írott zenei emléke”*. Majd később: *„...egykorú adatok minden reménye nélkül a rokon és érintkező népek vagy azok utódainak zenéjére vagyunk utalva”*.

Mivel abban közmegegyezés van, hogy a honfoglaló magyarság legfontosabb összetevői finnugor és a török népcsoportok voltak, a magyar népzene régi rétegeinek történeti kutatása elsősorban e népekkel való zenei kapcsolatokra terjedt ki.

Az hamar kiderült, hogy sem egységes finnugor, sem egységes török népzene nincs. Ugyanakkor a finnugor és a török-mongol népek legjellemzőbb zenei formáit el lehet választani egymástól. A finnugor népek eredeti ének típusa ugyanis a motívumismétlésekkel formált, „litánia típus”, a török-tatár népeké pedig ezzel teljes ellentétben a szigorú szimmetriával tagolt strofikus szerkezetű félhang nélküli pentaton dallamvilág. A Volga-Káma vidéki „őshazában” évtizedekig gyűjtő Vikár László pedig ezt mondja: *„A tapasztalat azt mutatja, hogy csak a finnugorok vettek át a törököktől, s nem fordítva.”*

Bartók Béla tömör összefoglalása szerint *„a türk és ugor elemekből összeolvadt nép a nyelvében elmagyarosodott, népzenejében pedig eltörökösödött”*.

Szabolcsi Bence megállapítja, hogy *„...a [magyar – S.J.] népzene kettős archaikus, de legalábbis népvándorlás-kori örökséget hordoz: egy ritusdalokban kikristályosodott finnugor örökséget, mely nyilván egy ősrégi kisebbség hagyatéka, s melybe, egyelőre ismeretlen módon, belejátszik valami korai germán hatás is – meg egy sokkal gazdagabb török-mongol örökséget, melyben kétségtelenül egy népvándorlás-korabeli többség hagyatékát kell felismernünk...”*.

Kodály Zoltán a kvintváltó dallamok („Hej, Jancsika, Jancsika”) mellett az ún. kis-kvintváltókhöz („Macska ment a disznótorba”) és a főként *do-re-mi* hangokon recitáló dallamokhoz („Szivárvány havasán”) is állít Volga-Káma vidéki példákat. Kutatásának összefoglalásában ezt olvashatjuk: *„Már ma is valószínűnek látszik, hogy zenéneknek a mári és csuvas anyaggal egyező formái annak az ó-bolgár [tehát török – S.J.] hatásnak az emléke, melynek nyelvünk mintegy kétszáz szót köszön.”* (Ami nem is kevés, összevetve a finnugor és az uráli korra összesen 703 biztos és 355 bizonytalan etimológiával.)

Ugyanezt mondja Vargyas Lajos is: *„Ötfokú dalaink különféle típusai mind kapcsolatba hozhatók a Volga-vidék vagy távolabbi, török-mongol területek zenei stílusaival.”*

Az idézetek szaporítása helyett leszögezhetjük, hogy népzeneinket a szomszéd népzeneik közül kiemelő ötfokú dallamainkat népzene tudósaink szinte teljes egyöntetűséggel török-mongol eredetűnek tartották.

Néhány szót kell még szólnunk a *do-re-mi* hangokon recitáló pentaton siratóról és hozzá tartozó pszalmódizáló dallamokról („Szivárvány havasán”). Ezt Kodály olyan „nemzetek fölötti” stílusnak tartotta, melynek része a magyar hagyomány is. Dobszay László szerint: *„...az a vélemény, hogy a magyar hagyományokban a stílus mégis finnugor örökségként van jelen, csak akkor igazolódik, ha más találkozások lehetősége kizárható – s ez egyelőre nem valószínű.”* Amúgy e zenei stílus csak Erdélyben és a vele közvetlenül határos részekben mutatható ki (Moldva, Bukovina, Mezőség), és könnyen lehet, hogy a székelyek sajátja. Ez végképp az esetleges finnugor eredet ellen szól, hiszen miért éppen a leginkább törökös identitású magyar népcsoport őrzött volna meg egy finnugor zenei réteget? Inkább a törökös eredet lenne indokolható, és valóban a dallamok anatóliai párhuzamait Bartók megtalálta 1936-ban, s egy jóval bővebb anyagot magam az 1987-től tartó törökországi gyűjtéseim során.

Nem közismert ugyanis, hogy 1936-ban Bartók Törökországban gyűjtött. Könyve a mai napig nem jelent meg magyarul, de az angol nyelvű kiadásokat sem idézi szinte egyetlen magyar népzenei munka sem. Bartók leírja, hogy a gyűjtött török dallamok 43 százalékában megjelennek magyar pentaton szerkezet nyomai, és ezen belül a *„nyolcszótagosak megegyeznek [! – S.J.] a régi stílusú magyar nyolcszótagos anyaggal, a tizenegyszótagosak pedig szoros kapcsolatban vannak vele”*. Ahogy fogalmaz: *„Mindez a magyar és török anyag közös nyugat-közép-ázsiai eredetére utal.”*

Végül meg kell említeni a *re-do-la-szo* hangokon mozgó kisambitusú pentaton stílust, melyet Paksa Katalin ótöröknek tart.

Hol lehet hát a finnugor zenei örökség?

Bartók úgy vélte, hogy a magyar népzene finnugor rétegét a nem pentaton hangsorú magyar népdalok között lehetne keresni.

A finnugor népzene egyszerű, rövid motívumokból felépülő jellegét ismerve azt gondolhatnánk, hogy pl. a gyermekjátékok, villózás stb. elemi dallamai között találunk magyar-ugor kapcsolatokat. Kodály azonban erről a zenei rétegről így ír: *„Az ütempárok, vagy általában rövid motívumok vég nélküli ismétlése ott van, mint jellemző forma minden primitív nép zenéjében, sőt fejlettebb népek ősi hagyományaiiban is.”* És valóban, a magyar ütempáros zene legjellemzőbb néhány alpmotívumát megtaláljuk többek között a német vagy anatóliai gyermekdalok között is. Ugyanakkor épp ezek a motívumok csak elvétve fordulnak elő finnugor népek zenéiben; ami van, az elvész az ottani egyszerű formák tömegében. Jellemző, hogy még Szomjas-Schiffert, a finnugor zenei rokonság egyik fő hirdetője sem talált rokon magyar-ugor gyermekdalokat. A regölés felcsapó végű motívumát sokan kutatták, és összevetették többek között a bizánci liturgia egyik intonációs formulájával, illetve délkelet-európai, valamint ázsiai szokásdallamokkal is. Itt sem bizonyosodott be tehát a finnugor származás.

Természetesen nyitva áll a kutatás a kisebb ambitusú, egy- vagy kétsoros dallamok keleti párhuzamainak keresésére, azonban itt mindig szembesülünk azzal a nehézséggel, hogy ilyen jellegű, egy-

máshoz még dallammenetükben is többé-kevésbé hasonló dallamok sok nép zenéjében élnek. Erre egy példát ismét Szomjas-Schiffertől vehetünk, aki abból kiindulva, hogy némely magyar összetett mondat dallama emelkedő-ereszkedő (például: „Elmentem az Operába, hogy megnézzem a Bánk Bánt.”), hasonló lejtesű dallamokat keresett és talált különböző finnugor népek, valamint a magyarok népzenejében. Könyvének összefoglalójában azonban ő is megállapítja, hogy ilyen dallamok a világ sok pontján megtalálhatók.

Ugyanakkor a sirató rokonság kutatása valóban nagyon fontos. Nagy eredmény lenne, ha itt magyar siratók kétségkívüli obi-ugor kapcsolataira bukkannánk, hiszen a sirató talán a legkevésbé változékony műfaj, itt van a legnagyobb esélye, hogy nagy ősiségbe pillanthassunk vissza.

Sajnos obi-ugor népektől nincsenek sirató felvételeink, sőt a területen kutatók szerint ott nem is énekelnek siratót. Ezért pl. Szabolcsi Bence 1933-ban osztják medveéneket és hősáldat állít szembe magyar sirató-részletekkel. Következtetése: „*Oly közös dallam-székeméről van szó, melyet alighanem joggal tekinthetünk osztják hősmelódiák és magyar siratódallamok azonos ősi gyökerének.*”. C. Nagy Béla votják, finn és lapp párhuzamokat is hoz Szabolcsi osztják példáihoz.

Vargyas Lajos szerint „*nyilvánvaló, hogy [...] az európai dallamstílushoz tartozik a magyar sirató is, azzal a különbséggel, hogy nem kötött motívumokat ismétel, hanem állandóan újra rögtönzött sorokat tesz egymás után, és a kadenciák sorrendje is állandóan változik.*”. Ilyenfajta rögtönzött dallamokat Vargyas a magyar siratón kívül összefüggő stílusként csak a vogulok és osztjákok között talál, és feltételezi, hogy a magyarok tanították meg e dallamokat az obi-ugoroknak. Jegyezzük meg azonban, hogy ha így lett volna,

Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtése közben

akkor sem egy finnugor rétegről lenne szó, hanem egy sajátos magyar zenei alakulatról.

Kodály a sirató ismertetésénél csak lábjegyzetben utal Szabolcsi és Vargyas fenti véleményére, anélkül azonban, hogy ezeket „jóvá hagyta” volna.

Úgy tűnt tehát, hogy akárcsak a pentaton rétegeknél, a sirató esetében itt is egyetértés van a kutatók között – ahogy amazt a török-mongol örökséghez sorolták, ezt ugor eredetűnek tartották.

Azonban Szomjas-Schiffert, aki a siratót nem is ugor, hanem egyenesen finnugor rétegnek tartja, máshol leírja, hogy ez a forma előkerült román, szicíliai, szerb, dán népeknél is, és ezek a dallamok egy egykori közös őseurópai dallamstílus visszavonulási területei lehetnek, mely az ugor egység idejében virágzott.

Dobszay László pedig, aki a legátfogóbb könyvet írta a magyar siratóról, elveti Vargyas példáinak javarészét. Vizsgálatainak eredményét így foglalja össze: „*A bolgár és gregorián analógiák kizárják, hogy a magyar siratót kizárólagosan ugor dallamhagyományként tekintsük. [...] Európa déli övezetére kellene a zenei nyelvet lokalizálnunk, egy keleten kissé felkanyarodó, lényegében mediterrán sávban elhelyezkedő dallamkultúra szétfejlődött utódainak kellene tekintenünk az elemzett stílusokat.*”.

Ezt kiegészítendő, tudnunk kell, hogy Robert Lach első világháborús fogolytáborokban végzett fontos gyűjtése alapján Kaukázus környéki népcsoportoknál, török népeknél, szlávoknál is előbukkannak siratós dallamok. Saját kutatásaim alapján pedig a magyar siratókhoz igen közel áll a legelterjedtebb anatóliai sirató forma, és ilyen a kirgiz siratók egyik fontos formája is. Ez utóbbi esetekben a zenei hasonlóság mellett műfaji azonosság is fennáll.

Foglaljuk össze rövid körképünket!

Egyetértés van abban, hogy a magyar népzene régi rétegei közül a népzeneinket alapvetően meghatározó pentaton ereszkedő dallamok északi-török, illetve mongol eredetűek. A siratónál, gyermekjátékoknál, regöséneknél és a pszalmodizáló daloknál felmerült a finnugor rokonság gondolata, de ezeket az egyszerű zenei formákat az újabb kutatás sokkal inkább egy nagy terület közös dallamkincsének véli, illetve újabban a dél-török kapcsolatok is erősen felvetődnek.

Mindenesetre máig őrzi érvényességét Szabolcsi Bence megállapítása: „*A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenei kultúra évezredek fájának, mely Kinától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökeredzik.*”.

dr. Sipos János

(tudományos főmunkatárs, MTA Zenetudományi Intézet)

FONTOSABB FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Bartók Béla (1976), *Turkish Folk Music from Asia Minor* (ed. B. Suchoff), Princeton.

Bartók Béla (1924), *A magyar népdal*, Budapest.

C. Nagy Béla (1959), *Adatok a magyar népdal kialakulásához*, In *Zenetudományi Tanulmányok VII.*: 605-688., Budapest.

Dobszay László – Szendrei Janka (1988), *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I-II.*, Budapest.

Dobszay László (1983), *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben*, Budapest.

Kodály Zoltán (1937-1976), *A Magyar Népzene*, Budapest. 1937 (1. kiadás), a hivatkozások az 1976-os 7. kiadás szerint (átnézte és bővítette Vargyas Lajos).

Lach, Robert (1928), *Gesänge russischer Kriegsgefangener. III. Kaukasusvölker*, Wien – Leipzig.

Lach, Robert (1952), *Volksesänge von Völkern Russlands. II. Turk-tatarische Völker*, Wien.

Sipos János (2001), *Egy most felfedezett belső-mongóliai kvintáltó stílus és magyar vonatkozásai*. *Ethnographia*, 2001/1-2. 1-78: 58, 77.

Sipos János (2002), *Bartók nyomában Anatóliában*, Budapest.

Szomjas-Schiffert György (1976), *A finnugor zene vitája I-II.*, Bp.

Vargyas Lajos (2002), *A magyarság népzeneje*, Budapest.

Vikár László (1993), *A Volga-Kámai finnugorok és törökök dallamai*, Budapest.